

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2023.33.11>
УДК 3.21(477)

Тетяна ТАЛЬКО

кандидат філос. н., доцент кафедри філософії,
факультет суспільних наук і міжнародних відносин,
Дніпровський національний університет
імені Олеса Гончара

ORCID iD: 0000-0001-5173-9540
Email: talkotm@ukr.net

Ірина ГРАБОВСЬКА

кандидат філософських наук, старший науковий співробітник,
Науково-дослідний інститут українознавства МОН України, м. Київ;
провідний науковий співробітник
Музей книги і друкарства України, м. Київ

ORCID: 0000-0002-7416-9541
Email: grabovskai@ukr.net

Світлана КАГАМЛИК

доктор історичних наук, старший науковий співробітник
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
провідний науковий співробітник
Музей книги і друкарства України, м. Київ

ORCID: 0000-0003-4732-1410
Email: kagam@i.ua

УКРАЇНСЬКИЙ БУДДИЗМ І НЕОБУДДИЗМ В УМОВАХ ВІЙНИ

Анотація. Стаття присвячена аналізу особливостей функціонування буддійського і необуддійського рухів в умовах війни в Україні. Зазначається, що модернізація української культури, яка супроводжується розвитком постсекулярних тенденцій, виявляє себе не лише у відродженні та трансформації традиційних для нашого народу релігійних вірувань, але й у поширенні нетрадиційних і неорелігійних вчень і рухів, серед яких особливе місце займають буддизм і необуддизм. Відродження буддизму в Україні у 90-х рр. минулого століття відбувалося переважно при посередництві росії. У ситуації, що склалась на той час, буддизм виступав своєрідним «агентом» російської культурної експансії. В умовах війни з рашизмом він значною мірою унезалежнися від російського впливу.

До найяскравіших виявів буддизму в Україні належить сангха магааяністського напрямку Ордену Ніппондзан Мьоходзі, представники якої потерпають від рашистської агресії з 2014 року і до сьогодні. У

результаті окупації російськими терористами частини Донецької і Луганської областей з цих територій були витіснені неорелігійні групи, серед них і буддистського спрямування. Шукаючи собі притулок, українські буддисти безпосередньо зіткнулися з необхідністю сформувавши чітку позицію по відношенню до воєнного вторгнення росії в Україну, не прикриваючись загальним буддистським уявленням про абсурдність будь-якої війни як способу розв'язання конфліктів.

У ході аналізу також встановлено, що під впливом трансформаційних процесів у західноєвропейському буддизмі вітчизняний буддизм модернізується. В Україні необуддистські практики ототожнюються з такими напрямками і школами, як карма-кагью, дзен-буддизм, ніттірен, Білий Лотос, а також з протестантським і кібербуддизмом.

В межах необуддистських вчень проблема агресивної загарбницької війни росії проти України обговорюється спорадично, але вже можна виокремити певні тенденції у розумінні і інтерпретації її сутності та перевагу негативної оцінки моральної складової рашистської агресії, що, безумовно, свідчить про позитивні зрушення в уявленнях вітчизняних послідовників вчення і сподіватися на корисне застосування буддистських методів і практик для покращення духовно-психологічного стану української спільноти, а також на подальший розвиток в її середовищі антитоталітарних тенденцій і толерантності по відношенню до нетрадиційних релігійних феноменів.

Ключові слова: український буддизм, Дорже Жамбо Чойдже-лама, махасангега Ніппондзан Мьоходзі, війна, рашистська агресія, необуддизм, карма-кагью, дзен-буддизм, ніттірен, інтегральний буддизм, кібербуддизм, релігієзнавство.

Tetiana TALKO

PhD in Philosophy, Associate Professor at the Department of Philosophy,
Faculty of Social Sciences and International Relations,
Oles' Honchar Dnipro National University

Iryna GRABOVSKA

Ph.D. in philosophical sciences, Senior Researcher
Research Institute of Ukrainian Studies
of Ministry Education and Science, Kyiv;
leading researcher
Museum of Books and Printing of Ukraine, Kyiv

Svitlana KAHAMLYK

Doctor of Sciences in History, Senior Researcher
Taras Shevchenko National University of Kyiv
leading researcher
Museum of Books and Printing of Ukraine, Kyiv

UKRAINIAN BUDDHISM AND NEOBUDDHISM IN WAR CONDITIONS

Abstract. *The article is devoted to the analysis of the peculiarities of the functioning of Buddhist and neo-Buddhist movements in the conditions of the war in Ukraine. It is noted that the modernization of Ukrainian culture, which is accompanied by the development of post-secular trends, manifests itself not only in the revival and transformation of religious beliefs traditional for our people, but also in the spread of non-traditional and neo-religious teachings and movements, among which Buddhism and Neo-Buddhism occupy a special place. The revival of Buddhism in Ukraine in the 90s of the last century took place mainly with the mediation of Russia. In the situation that developed at that time, Buddhism acted as a kind of "agent" of Russian cultural expansion. In the conditions of the war against rashism, it largely became independent from Russian influence. Among the most striking manifestations of Buddhism in Ukraine is the sangha of the Mahayanist direction of the Nipponzan Myōhōji Order, whose representatives have suffered from racist aggression since 2014 and until today. As a result of the occupation by Russian terrorists of parts of the Donetsk and Luhansk regions, neo-religious groups, including Buddhists, were displaced from these territories. Seeking refuge, Ukrainian Buddhists were directly faced with the need to form a clear position in relation to Russia's military invasion of Ukraine, not hiding behind the general Buddhist notion of the absurdity of any war as a way to resolve conflicts. During the analysis, it was also established that under the influence of transformational processes in Western European Buddhism, domestic Buddhism is being modernized. In Ukraine, neo-Buddhist practices are identified with such directions and schools as Karma Kagyu, Zen Buddhism, Nittiren, White Lotus, as well as with Protestant and cyber Buddhism. Within the boundaries of neo-Buddhist teachings, the problem of Russia's aggressive war of aggression against Ukraine is discussed sporadically, but it is already possible*

to distinguish certain trends in the understanding and interpretation of its essence and the preference for a negative assessment of the moral component of rashist aggression, which certainly indicates positive shifts in the ideas of domestic followers of the doctrine and hope on the useful application of Buddhist methods and practices to improve the spiritual and psychological state of the Ukrainian community, as well as on the further development of anti-totalitarian tendencies and tolerance towards non-traditional religious phenomena in its environment.

Key words: *Ukrainian Buddhism, Dorje Jambo Choje Lama, Mahasangga Nipponzan Myōhōji Order, war, rashist aggression, neo-Buddhism, Karma Kagyu, Zen Buddhism, Nittiren, integral Buddhism, cyber Buddhism, religious studies.*

Постановка проблеми. В умовах агресивної війни росії проти України відбувається подальше поглиблення постсекулярних тенденцій в нашій культурі. Це виявляється не лише у відродженні і активному розвої традиційного для нашого народу християнства, але також і у поширенні нетрадиційних і неорелігійних вчень і практик, серед яких знайшлося місце і для буддизму і необуддизму.

У часи випробувань, особливо таких трагічних, як війна, нагальною стає потреба отримати відповідь на основне сенсожиттєве питання та цілий спектр моральних запитів, пов'язаних із проблемами справедливості [7]. Також є очевидним, що в умовах війни надзвичайно актуальними для кожної людини стають проблеми життя і смерті [8; 9; 10]. Тобто, йдеться про питання, відповіді на які споконвіку намагалася давати релігія. Буддійський і необуддійський підходи до вирішення вічних питань життя і смерті, свободи, війни і миру тощо мають свою специфіку. Ця специфіка полягає у тому, що нині увага представників буддійського і необуддійського релігійних рухів сконцентрувалася на спробах вирішення сенсожиттєвих питань у контексті соціокультурних реалій існування кожної окремої людини та наданні практичної духовно-психологічної допомоги людям у кризових ситуаціях.

Слід зауважити, що у процесі модернізації буддизму відбулися суттєві зміни у розумінні та інтерпретаціях чотирьох благородних істин, сутності вісімкового шляху і окремих положень буддійського вчення. Також продемонстровані певні спроби введення нових понять у його структуру. Відтак, дослідження особливостей функціонування українських буддійських і необуддійських громад у сучасних умовах життя України та відображення в їхніх вченнях проблематики війни росії проти України сприятиме розвитку як вітчизняної буддології, так і поглибленню сутнісного розуміння взаємовпливів західного і східного релігійного та філософського дискурсів.

Аналіз існуючих джерел та літератури. Методологічним підґрунтям для розробки заявленої проблематики стали наукові розвідки авторок цієї аналітики, присвячені дослідженню розвитку постсекулярних тенденцій в українській культурі [32; 33] та аналіз сутнісного змісту неорелігійного руху Фалуңгун у контексті формування антитоталітарних тенденцій у релігійному житті сучасної України [7; 8; 9; 10; 26; 34; 35].

Розумінню сутності процесів, які нині йдуть у світовому і вітчизняному буддизмі сприяло

поглиблене знайомство з думками щодо війни в Україні Траги Рінпоче [14], а також роздумами Тerasави Дзюңсея [23; 24]. Слід зазначити, що повз нашу увагу не пройшли й ідеї досить одіозних лідерів різних неорелігійних рухів, як то засновника руху Фалуңгун Дафа Лі Хунчжи [17], або першого керівника буддійського духовного ордену Лунг-Жонгпа в Україні Дорже Жамбо Чойдже-лами [12]. Постійне звернення до матеріалів, розташованих на веб-сайті Буддійського центру Києва напрямку кармакагью [2], аналіз проблематики лекцій і ознайомлення зі змістом більшості з них також стали важливим підґрунтям цієї аналітики.

Серед сучасних вітчизняних дослідників буддизму слід виокремити доробок цілого ряду науковців. Зокрема, І. Отрощенко описував особливості становлення буддизму в Україні [20]. Дослідженню особливостей становлення і розвитку української сангхи японського Ордену Ніппондзан Мьоходзі присвячені розвідки О. Савченко [21, с. 292–294]. Професор В. Бебик досліджував таємниці тибетського буддизму та його вплив на розвиток вітчизняної буддології, також йому належить думка про буддійські мотиви у творчості нашого мандрованого філософа Григорія Сковороди [1]. Заслугує на увагу і доробок В. Войналовича і Н. Кочан, які розглядали вплив неорелігійних рухів, зокрема і буддійського спрямування, на етнополітичні процеси на Донбасі [5, с. 200–275]. Трансформаційними процесами в буддизмі Заходу і їх впливом на стан розвитку вітчизняного буддизму, а також відношенням буддизму до насилля та війни переймався І. Колесник [15; 16]. А. Терентьєв присвячував свої розвідки проблемі відношення буддизму до війни [25]. Відношенню світових релігій до війни і миру приділяв увагу В. Єленський [4]. Вчення Білого Лотоса досліджував О. Сарапін [22]. Роздуми Ю. Завгороднього стосовно уявлень про свободу, які сформувалися у індійській традиції, стали принагідними у плані розуміння філософсько-світоглядних засад буддійського і необуддійського віровчень [13, с. 9]. Цікавою і продуктивною з нашої точки зору є думка дослідника про необхідність запровадження трансдисциплінарного підходу для подальшого осягнення феномену свободи в індійській релігійно-філософській традиції [13, с. 11]. Важливими у плані розуміння метафізичного підґрунтя буддизму є роздуми О. Яроша [29, с. 11].

Серед закордонних дослідників на особливу увагу у плані розуміння сутності трансформаційних процесів у буддизмі і перспектив його подальшого розвитку заслуговує інтегральний підхід Кена Уілбера, оприятнений у книзі «Четвертий поворот: Перспективи інтегрального буддизму» [27]. Принагідно згадаємо і новаторську книгу Роба Бурбеа по практиці медитації на пустотність та її звільняючу роль [30]. Вченню Білого Лотоса присвячені розвідки Dai Y. [31]. Корисною стала книга із серії буддистських, в якій приділено увагу шляху воїна і запропоновані практики медитації для його самовдосконалення [36]. Вільям Фергус Мартін описав феномен прощення у якості способу, завдяки якому можна досягнути стану свободи, щастя і успіху у цьому житті [18].

Аналіз літератури свідчить про необхідність поглибленого дослідження стану українського буддистського і необуддистського рухів в умовах війни проти рашизму.

Метою дослідження є виявлення особливостей функціонування вітчизняних буддистських і необуддистських громад в умовах війни росії проти України та сутнісних відмінностей інтерпретації ними традиційного буддистського вчення. Досягнення мети вимагає вирішення наступних завдань:

- виокремити смислове поле інтерпретації та розкрити основні підходи та способи осмислення вітчизняними дослідниками сутності буддистського руху в Україні;

- проаналізувати, яким чином агресія росії вплинула на погляди і переконання представників буддистських громад в Україні;

- дослідити, які переваги і загрози для розвитку української спільноти несуть уявлення буддистів і необуддистів про війну з рашизмом.

Об'єкт дослідження: Буддистський і необуддистський рухи в Україні.

Предмет дослідження: специфіка функціонування буддизму в умовах війни в Україні.

Основна частина. Особливості функціонування буддизму в Україні значною мірою обумовлені історичними обставинами його поширення на наших теренах. Слід зазначити, що перше знайомство українців з екзотичною релігією відбулося завдяки постійним контактам козаків з калмиками-буддистами. Поширення буддизму на наших землях відбувалося у декілька етапів. Зокрема, сплеск зацікавленості української інтелігенції його філософсько-етичними аспектами припадає на ХІХ ст. За часів радянського тоталітаризму буддизм як явище в нашій культурі було знищено. Дослідники підкреслюють, що повернення буддизму в Україну відбулося лише після значного послаблення силового й ідеологічного тиску радянської влади у 1989 р. Саме наприкінці ХХ ст. в Україні перші послідовники вчення пройшли канонічний обряд посвяти і почали об'єднуватися у громади, які, щоправда, були малочисельними.

Відродження розпочалося з Донецької, Луганської та Харківської областей.

Підкреслимо, що поширення буддизму в Україні у 90-х роках минулого століття відбувалося переважно через росію і українські буддисти знаходились під безпосереднім духовним впливом представників російських буддистських громад. Тому не дивно, що у деяких буддистських центрах, вже починаючи від 2014 р., виникали гострі суперечки про ставлення до російської війни проти України. Різні політичні переконання і досить тісний зв'язок з російськими буддистами стали підґрунтям для таких суперечок. Сьогодні провокативним є те, що зазвичай адепти, об'єднані у буддистські центри, проголошуючи прекрасну мету – звільнення усіх живих істот від страждань, намагаються ігнорувати політичні переконання членів своєї громади. На жаль, проголошена прекрасна ідея не приводить до однакості у вирішенні питання про послідовне засудження рашистської агресії проти України. Про прагнення «породити бодхічитту» (любов і співчуття до усіх живих істот) говорить дуже багато, підкреслюється, що це прагнення безпосередньо пов'язане з досягненням головної мети практики – стану Будди. Особливо наголошується, що прагнення позбавитися від страждання стосується «всіх істот», а це означає заборону їх поділу на своїх і чужих, друзів і ворогів. А. Терентьев зауважує, що «всі істоти в нашому світі – росіяни та американці, «путіністи» та «ліберали» – однаково хочуть позбутися страждань, а призводять до них **«три отрути»: незнання, егоїстичні бажання й гнів»** [25]. Відповідно робиться висновок про необхідність для людини з буддистськими поглядами мати співчуття до своїх противників і сприймати їх як дитину, яка «робить щось шкідливе для інших і для себе» [25]. Утопічність подібних роздумів стала цілком очевидно в умовах сучасної війни, коли поблажливість до жорстокого і дикого ворога загрожує життю кожного українця.

У якості наочного прикладу використання буддизму для здійснення політичних амбіцій і утопічності проповідей миру в часи війни згадаємо діяльність відомого в Україні буддиста Жамбо Чойдже-лами, званого також як Олег Володимирович Мужчиль, «друг Лісник» та Сергій Аміров (саме так він називав себе у соцмережах), керівника буддистського духовного ордену Лунг-Жонг-па в Україні, настоятеля монастиря Щейчен-лінг, який проголошував, що війна є одним із виявів карми і поганих людських пристрастей [12]. При цьому він був розвідником-диверсантом під час російсько-української війни, неодноразово приїздив до росії і, врешті, був звинувачений у терористичній діяльності і ліквідований спецпідрозділом СБУ «Альфа» у 2015 році в Києві під час спецоперації по припиненню діяльності керованої ним диверсійно-розвідувальної групи [19].

Слід зазначити, що засновник однієї з перших буддистських громад в Україні був людиною

непересічною. Про це свідчить не лише його життєвий шлях і політичні уподобання (Мужчиль, перш ніж стати буддистом, певний час перебував у лавах Правого сектора), але і його духовні пошуки, глибина яких знайшла відображення у роздумах стосовно проблем розвитку українського буддизму. Зокрема, Дорже Жамбо Чойдже-ламою слушно зауважувалась залежність українського буддизму від російської культурної експансії, і фактично існуюча в Україні нерівність різних конфесій, і те, що «в наукових колах ще нерідко зустрічається недостатнє розуміння буддизму як системи у першу чергу, психотехнічної, де всі ритуально-обрядові, морально-етичні та філософські аспекти підлягають винятково одній меті – зміні й очищенню людської свідомості, приведенню її до найвищої точки досконалості й гармонії, що умовно йменується «Просвітлінням» [12]. Амбітність О. Мужчиля виявлялася як у тому, що він вважав себе, як і інших послідовників буддизму, людиною, «чий рівень знань і внутрішньої культури переріс рамки місцевого релігійного традиціоналізму» [12], так і у претензії на захоплення влади за допомогою застосування насильства, воєнним шляхом. Спокою Дорже Жамбо Чойдже-ламі не давало і «неправильне» на його думку ставлення до буддизму з боку українських націонал-патріотичних кіл, які вбачали у цьому рухові загрозу для відродження національної української культури. Він підкреслював: «Таке ставлення є частиною ширшої проблеми – підхід до духовно-релігійних течій лише з вузької ідеологічної точки зору. Релігійні вчення розглядаються з погляду їхньої застосовності в ідеологічній і політичній боротьбі, у той час як завдання будь-якої духовної течії – це стояти над всякою політичною й ідеологічною упередженістю, не даючи тим самим ідеологам і політикам вийти за рамки загальнолюдських духовних принципів. Історичний досвід уже показав, що всякий раз, коли релігійні принципи підкорялися швидкоплинним політико-ідеологічним інтересам – це неминуче приводило до духовної деградації тієї нації, де це відбувалося» [12]. Сьогодні важко остаточно визначити, чи це владні амбіції привели О. Мужчиля до трагічного кінця, чи його використали наші вороги у своїх терористичних планах, але є очевидним, перший відомий український буддист сам не притримувався заклику про необхідність відокремлення релігії від політики, більш того, був терористом, налаштованим на насильницьке захоплення влади. В. Єленський наголошував на думці лами про те, що поширення буддизму у світі ніколи не було пов'язано із застосуванням зброї [4], але, як бачимо, проголошені ідеї миру і словесне засудження війни не заважали Дорже Жамбо Чойдже-ламі братися за зброю, до того ж не тільки у випадку, коли треба захищатися від нападу. Зауважимо, що войовнича налаштованість притаманна і буддійській школі кунг-фу Білий Лотос, українська філія якої була зареєстрована у 1991 р. в Черкасах.

Наведені вище факти спонукають до висновку про необхідність остаточного звільнення українських буддистів від російського впливу. Очевидно, що ця проблема не набула такої гостроти, як залежність УПЦ МП від російської православної церкви, але все ж потребує свого нагального вирішення і остаточного звільнення українських буддистів від впливу «старшого брата». До того ж відомо, що серед російських буддистів путінську відкриту агресію проти України на сьогоднішній день засудив лише верховний лама Калмикії Тело Тулку Рінпоче (Ердні Омбадииков), який виступив із критикою війни і підтримкою українців у їх праведній боротьбі за свою свободу і звільнення своєї землі від окупантів [28]. Інші буддисти рф підтримують позицію нагородженого путіним глави Буддійської традиційної Сангхи росії Дамби Аюшеєва, який, випрошуючи можливість побудувати храм у Москві, заявив про свою відданість путінському режиму і СВО [3]. Відтак, цілком слушною є вимога Державної служби України з етнополітики та свободи совісті, висловлена під час публічного діалогу «Геноцидна війна росії проти України та релігія: зовнішньо – та внутрішньополітичні аспекти» про необхідність «продовження і розширення практики накладання санкцій на релігійних лідерів і активістів, які підтримують злочинну політику рф щодо України» [11].

В силу різних обставин, в тому числі і зазначених вище, переважаючим в Україні став тибетський напрямок буддизму. Про особливості і таємниці тибетського буддизму писав у 2018 р. професор Валерій Бебик, який висунув сміливу гіпотезу про існування на сакральному та соціально-генетичному рівнях зв'язку Української цивілізації з Тибетською цивілізацією Китаю. Науковець стверджував, що прізвище пророка «Будда» – «це родове ім'я його праукраїнських предків-будинів» [1]. Сміливість попередньої гіпотези підсилюється твердженням дослідника про те, що зі скіфами-саками перша хвиля буддизму прийшла північними маршрутами Великого Шовкового шляху з України до Китаю. «Один із таких маршрутів, – підкреслював В. Бебик, – проходив через стародавнє українське місто Судак. Недалеко від нього в українському Криму і досі розташовується місто Саки. При цьому нагадаємо, що ім'я пророка Будди було – Сак'я-муні, тобто людина з роду саків...» [1].

Уявлення про пустотність як сутнісну природу усіх речей притаманне буддійській традиції, поширеній в Тибеті, Непалі, Бутані, Монголії, Китаї, Японії, Кореї, В'єтнамі. Місцева тибетська релігія бон у поєднанні з магаїністською версією буддизму породила напрямок буддизму Алмазного шляху і таку його популярну течію, як ньінгма. В. Бебик підкреслював, що «у рамках Алмазного Шляху, втіленого в тибетському буддизмі та частково в дзен-буддизмі, існує два методи: 1) кожен візуалізує себе як особливого будду згідно з іконографічними настановами, представленими в буддійських доктринальних уявах (тантрах); 2) гуру (вчитель людини) спочатку напряму показує їй сутність її

будди, а потім дає їй вказівки медитувати про це» [1]. Стосовно войовничого характеру тибетського буддизму стверджується, що «... буддійська доктрина в Тибеті трансформувалася від вчення про войовничу церкву з дхармапалами – захисниками віри. І захищали цю віру буддисти різними методами...» [1].

З кінця 80 – поч. 90-х рр. минулого століття в нашій країні розпочав своє існування Орден Ніппондзан Мьоходзі. Його поява в Україні стала можливою завдяки активній діяльності релігійного і політичного діяча Дзюнсея Терасави. Лотосова сутра і збірники проповідей цього монаха визначили сутність вчення цього напрямку буддизму. О. Савченко, дослідник діяльності вказаного вище ордену на наших теренах, зазначав, що першим українським монахом цього Ордену став Сергій Коростильов, а першим українським учнем Терасави був Олександр з Харкова. Науковець зауважував, що українська сангха народилася в Москві. На його думку у її розвитку можна виділити чотири етапи [21, с. 292]. Зокрема, дослідник пов'язує завершення першого етапу розвитку сангхи в Україні з початком чеченської війни. У грудні 1994 р. Орден долучився до антивоєнного руху. Другий етап науковець пов'язує з Широком Маршем Миру, що пройшов 6 серпня 2000 р. у Харкові і був присвячений пам'яті жертв атомних вибухів у Хіросімі і Нагасакі. Період з 2001 р. і до Помаранчевої революції визначається як третій етап, в межах якого українська сангха занепадає. Четвертий період позначений участю членів сангхи у ненасильницьких акціях на Майдані і дозволом побудувати Велику ступу у м. Паньківка [21, с. 292–294].

Сьогодні буддизм продовжує розвиватись і змінюватись. Цей процес трансформації пов'язаний перш за все з тим, що до нього активно залучаються представники західної культури. Поширення буддизму на Заході суттєво впливає на зміну усталених буддійських уявлень, а, відтак, веде і до зміни певних практик. Зокрема, небуддистські вчення налаштовані на активне залучення до свого змісту досягнень сучасної науки. Для його представників вже є недостатнім переконання, що Гаутами вдалось відкрити шлях до просвітлення. Звичайно, і буддисти і небуддисти сповідують ідею про «Чотири благородні істини»: жити – означає страждати (Дукха), страждання викликане бажанням (Самуда), усунути страждання можна, позбувшись будь-якої прив'язаності (Нірехда); це досягається за допомогою благородного вісімкового шляху звільнення (Марга). Суттєва відмінність буддизму від релігій спасіння полягає у тому, що він сповідує пізнання себе і свого призначення. Це стосується і небуддизму, ключовим принципом якого є саморозвиток, створення кращої версії себе. На шляху до цієї мети небуддисти активно використовують досягнення сучасної науки, різні види медитації, вважаючи, що цей метод не лише допомагає зменшити стрес в умовах війни, але й

досягти гармонії у житті. Також активно використовується небуддистська етика, яка пропонує у різних життєвих ситуаціях не реагувати на провокативні дії. Тобто, коли вам хочеться кричати, ви повинні навчитись посміхатися, втихомирюючи свої емоції. Як стверджують буддисти, ця настанова запроваджується заради збереження миру.

На думку спадає зауваження Річарда Голловея стосовно того, що «від самого початку релігії завжди містили дрібку безжальності, зневаги до життя окремої людини» [6, с. 13], але у процесі взаємодії різних релігійних вірувань відбувався розвиток їх особистісного складника, в результаті чого релігія почала зважати на задоволення потреб особистості і «приносити мир у стривожені душі» [6, с. 106]. Саме таким бачить своє завдання нині український буддизм.

Висновки. В умовах рашистської агресивної війни перед українським буддизмом постала у якості нагальної задача остаточного звільнення від впливів російського культурного експансіонізму.

Проблеми війни присутні в буддизмі не явно, а підспудно, через етику, яка заснована на принципах чуйності, доброти та співчуття до усіх живих істот.

Буддистська духовність набуває особливої цінності у трагічних умовах життя української громади як вияв здатності до діяльного практичного співстраждання.

Трагічність і висока психологічна напруженість життя української спільноти призводить до зацікавлення практичними прийомами, які буддизм пропонує для вирішення реальних повсякденних проблем.

Небуддистські практики різних напрямків трансформують традиційний буддизм, вводячи в обіг нові поняття і нові інтерпретації усталених трактувань окремих аспектів буддійського вчення.

Український небуддизм як частина новітніх релігійних рухів, є свідченням подальшого розгортання модернізаційних процесів у вітчизняній культурі, пов'язаних із розвитком науки та запровадженням високотехнологічних виробництв. Разом з тим, поява цього феномена на наших теренах стала свідченням поглиблення антитоталітарних тенденцій в культурі і подальшого розвитку толерантності нашої спільноти.

Війна як метод вирішення проблем з точки зору буддизму є неприйнятним і злочинним.

1. Бебик Валерій. Таємниці тибетського буддизму. *Голос України*. 26 серпня 2020. URL: www.golos.com.ua
2. Буддійський центр Києва. URL: <https://buddhism.kiev.ua/ua/tsentr-2/>
3. Буддисти росії заради вигоди виправдовують агресію РФ. URL: <https://df.news/2023/05/25/zachast-u-vijni-proty-ukrainy-rosijskym-budysty-zasluzhyly-khram-v-moskvi/#:~:text=%D0%91%D1%83%D0%B4%D0%B4%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%20%D1%8>

- 0%D0%BE%D1%81%D1%96%D1%97%20%D0%B7%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%B4%D0%B8%20%D0%B2%D0%B8%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B8%20%D0%B2%D0%B8%D0%BF
4. Віктор Єленський. І мечі свої перекують на лемеші? (Війна і мир у світових релігійних традиціях), 12 лютого 2008. URL: <https://www.radiosvoboda.org/>.
  5. Войналович В. А., Кочан Н. І. Релігійний чинник етнополітичних процесів на Донбасі: історія і сучасність. К.: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2014. 304 с.
  6. Голловей Річард. Коротка історія релігії / пер. с англ. Антоніна Ящук. К.: Наш Формат, 2023. 256 с.
  7. Грабовська І.М. Актуальність дослідження диктатур в сучасному гуманітарному дискурсі. *Monografia pokonferencyjna "Rozwoj I praktyka"*. Zakopane (PL), 2017. С. 71 – 73.
  8. Грабовська І. Антропологічна складова консолідаційних процесів в Україні постколоніального періоду. *Українознавчий альманах*. Випуск 20. 2017. С. 39–44.
  9. Грабовська І., Талько Т. Співчуття і співстраждання як засадові чинники формування комунікативної культури учнів. «*Формування навичок міжкультурної комунікації: досягнення, рецепції, перспективи*». *Збірник тез Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції*. м. Мелітополь, 2019. С. 62–64.
  10. Грабовська І.М., Талько Т.М. Вплив релігійного фундаменталізму на формування образу агресора у свідомості сучасного українського студентства. *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects*. Riga, Latvia : "Baltija Publishing", 2022. С. 1350–1357.
  11. Державна служба України з етнополітики та свободи совісті : Публічний діалог «Геноцидна війна росії проти України та релігія: зовнішньо- та внутрішньополітичні аспекти», 18 квітня 2023. URL: <https://dessa.gov.ua>
  12. Дорже Жамбо Чойдже-лама. Буддизм в Україні: історія, проблеми та перспективи розвитку–RISU. 13/12/2004. URL: https://risu.ua/buddizm-v-ukrajini-istoriya-problemi-ta-perspektivi-rozvitku_n11617
  13. Завгородній Ю. Свобода або найвища мета людини по-індійськи (сторонній погляд). *Філософська думка*. 2018. №4. С. 9–11.
  14. Звернення від Траги Рінпоче до сангхи буддистів України. URL: <https://rathashri.org.ua>
  15. Колесник Ігор. Трансформаційні процеси в буддизмі заходу: український контекст. URL: <https://filos.lnu.edu.ua>
  16. Колесник Ігор. Насилля, військовий обов'язок та війна у буддизмі. *Вісник Львівського університету. Серія: філософсько-політологічні студії*. 2018. Випуск 20. С.53–59. URL: <https://filos.lnu.edu.ua>
  17. Лі Хунчжи. Чжуань Фалунь. Обертання Фалунь. URL: https://uk.falundafa.org/books/ZhuanFalun/zfl_03.htm,
  18. Мартин Вільям Фергус. Четыре Шага к Прощению Мощный способ для достижения свободы, счастья и успеха. URL: <https://globalforgivenessinitiative.com/user/pages/download/Chietyrie-Shagha-k-Proshchienii-Viliam-Fierghus-Martin.pdf>.
  19. Мужчиль Олег Володимирович. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Мужчиль_Олег_Володимирович
  20. Отрощенко І.В. Буддисти в Україні. *Енциклопедія історії України: Т.1:А-В*. К: В-во «Наукова думка», 2003. URL: https://www.history.org.ua/?termin=Buddysty_Ukraini]
  21. Савченко О.А. Українська сангха японського Ордону Ніппондзан Мьоходзі. *Наука. Релігія. Суспільство*. №2'2010. С. 292–294.
  22. Сарапін О.В. Байлянь-цзяо. *Велика українська енциклопедія*. URL: <https://vue.gov.ua/>
  23. Тэрасава Дзюнсей. В новый век без войн и насилия. Донецк: Лебедь. 2001. 512 с.
  24. Тэрасава Дзюнсей. Глобальное пробуждение. Донецк: Махасангга Ніппондзан Мьоходзі, Каштан. 2006. 448 с.
  25. Терентьев Андрій. Війна та буддизм|Про|стр. URL: <https://www.prostranstvo.media/>.
  26. Тетяна Талько, Ірина Грабовська, Світлана Кагамлик. Прояв антитоталітарних тенденцій в релігійному житті сучасної України (на прикладі неорелігійного руху Фалуньгун). *Українознавчий альманах*, №30, 2022. С. 120–127.
  27. Уілбер К. Четвертий поворот: Перспективи інтегрального буддизму. URL: <https://www.prostranstvo.media>
  28. «Українці захищають свою землю»: верховний лама Калмикії виступив із критикою війни. 03.10.2022. URL: <https://tsn.ua/ato/ukrayinci-pravi-bo-zahischayut-svoyu-zemlyu-verhovniy-lama-kalmikiyi-vistupiv-iz-kritikoyu-viyni-putina-2171386.html>
  29. Ярош О. Проблема свободи у східних філософіях: теоретичні та екзистенційні виміри. *Філософська думка*. 2018. №4. С. 6–20.
  30. Burbea P. Seeing That Frees: Meditations on Emptiness and Dependent Arising. Troubador Publishing Ltd. 2014. 464 с.
  31. Dai Y. The White Lotus War: Rebellion and Suppression in Late Imperial China. Seattle: University of Washington Press, 2019. 664 p.
  32. Grabovska Irina, Talko Tetiana, Vlasova Tetiana. New religions as the postsecular epiphenomenon of globalization in the contemporary Ukrainian society. *HTS Teologiese Studies / Theological Studies*. Vol 76. No 1 (2020). 6 pages 2020-02-24. URL: <https://hts.org.za/index.php/hts;>

33. Grabovska Irina, Talko Tetiana, Vlasova Tetiana. New Religions as Refraction of the Contemporary Ukrainian Society. *Research Aspects in Arts and Social Studies*. Vol.7/Red.Prof. Ana Pedro, Departament of Education, University of Aveiro, Aveiro, Portugal. BP International. 2023. P. 41–54. URL: <https://www.bookpi.org/bookstore/product/research-aspects-in-arts-and-social-studies-vol-7/>
34. Iryna Grabovska, Tetiana Talko, Svitlana Kahamlyk, Maryna Honcharenko, Yuliia Sierova. Political Ideas Presented by Leaders of the “New Generation” Charismatic Movement Regarding the Formation of Postsecular Trends in Ukraine. *Wisdom*. Vol. 17 No. 1 (2021): 1-2021. P. 96–110. URL: <https://www.wisdomperiodical.com/index.php/wisdom/issue/current>
35. Iryna Grabovska, Tatyana Talko, Svitlana Kahamlyk. The phenomenon of Falun Gong in the context of development of anti-totalitarian tendencies in religious culture of Ukrainians *Philosophy, Economics and Law Review*. №2, 2022. P. 24–36. URL: https://phelr.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/2_2/PHELR_4_25-36.pdf;
36. The Warrior's Meditation: The Best-Kept Secret in Self-Improvement, Cognitive Enhancement, and Emotional Regulation, Taught by a Master of Four Samurai Arts (Total Embodiment Method TEM) Kindle Edition Shinkaikan Body Mind Spirit LLC (2 Jan. 2020).

References

1. Bebyk Valerii (2020). *Taiemnytsi tybetskoho buddyizmu* [Secrets of Tibetan Buddhism]. *Holos Ukrainy*. 26 serpnia. URL: www.golos.com.ua (in Ukrainian).
2. *Buddiyskyi tsentr Kyieva* [Buddhist Center of Kyiv]. URL: <https://buddhism.kiev.ua/ua/tsentr-2/> (in Ukrainian).
3. *Buddysty rosii zarady vyhody vypravdovuiut ahresiiu RF* [Russian Buddhists justify the aggression of the Russian Federation for the sake of profit]. URL: <https://df.news-2023/05/25-za-u...> (in Ukrainian).
4. Viktor Yelenskyi (2008). *I mechi svoi perekuiut na lemeshi? (Viina i myr u svitovykh relihiinykh tradytsiakh)* [And do they reforge their swords into plowshares? (War and peace in world religious traditions)], 12 liutogo. URL: <https://www.radiosvoboda.org>. (in Ukrainian).
5. Voinalovych V. A., Kochan N. I. (2014). *Relihiinyi chynnyk etnopolitychnykh protsesiv na Donbasi: istoriia i suchasnist* [The religious factor of ethnopolitical processes in Donbas: history and modernity]. K.: Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. 304 p. (in Ukrainian).
6. Hollovei Richard (2023). *Korotka istoriia religii* [A brief history of religion] / per. c anhl. Antonina Yashchuk. K.: Nash Format. 256 p. (in Ukrainian).
7. Hrabovska I.M. (2017). *Aktualnist doslidzhennia dyktatur v suchasnomu humanitarnomu dyskursi* [The relevance of the study of dictatorships in the modern humanitarian discourse]. *Monografia pokonferencyjna “Rozwoj I praktyka”*. Zakopane (PL). P. 71–73. (in Ukrainian).
8. Hrabovska I. (2017). *Antropolohichna skladova konsolidatsiinykh protsesiv v Ukraini postkolonialnoho period* [Anthropological component of consolidation processes in post-colonial Ukraine]. *Ukrainoznavchyi almanakh*. Vypusk 20. P. 39–44. (in Ukrainian).
9. Hrabovska I., Talko T. (2019). *Spivchuttia i spivstrazhdannia yak zasadovi chynnyky formuvannia komunikatyvnoi kultury uchniv* [Compassion and compassion as basic factors in the formation of students' communicative culture]. *«Formuvannia navychok mizhkulturnoi komunikatsii: dosiahnennia, retseptsii, perspektyvy»*. Zbirnyk tez Vseukrainskoi nauково-praktychnoi internet-konferentsii. m. Melitopol. P. 62–64. (in Ukrainian).
10. Hrabovska I.M., Talko T.M. (2022). *Vplyv relihiinoho fundamentalizmu na formuvannia obrazu ahresora u svidomosti suchasnoho ukrainskoho studentstva* [The influence of religious fundamentalism on the formation of the image of the aggressor in the minds of modern Ukrainian students]. *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects*. Riga, Latvia: “Baltija Publishing”. P. 1350–1357. (in Ukrainian).
11. *Derzhavna sluzhba Ukrainy z etnopolityky ta svobody sovisti: Publichnyi dialoh «Henotsydna viina rosii proty Ukrainy ta religii: zovnishno- ta vnutrishnopolitychni aspekty»* [State Service of Ukraine for Ethnopolitics and Freedom of Conscience: Public dialogue "Russia's genocidal war against Ukraine and religion: foreign and domestic political aspects"], 18 kvitnia 2023. URL: <https://dess.gov.ua> (in Ukrainian).
12. Dorzhe Zhambo Choidzhe-lama. *Buddyizm v Ukraini: istoriia, problemy ta perspektyvy rozvytku–RISU* [Buddhism in Ukraine: history, problems and development prospects–RISU]. 13/12/2004. URL: <https://risu.ua> (in Ukrainian).
13. Zavorodnii Yu. (2018). *Svoboda abo naivysshcha meta liudyny po-indiisky (storonnii pohliad)* [Freedom or the highest goal of man in the Indian way (an outsider's view)]. *Filosofska dumka*. №4. P. 9–11. (in Ukrainian).
14. *Zvernennia vid Trahy Rinpoche do sanhkhy buddystiv Ukrainy* [Address from Traga Rinpoche to the Buddhist Sangha of Ukraine]. URL: <https://rathashri.org.ua> (in Ukrainian).
15. Kolesnyk Ihor. *Transformatsiini protsesy v buddyzmi zakhodu: ukrainskyi kontekst* [Transformational processes in Western Buddhism: the Ukrainian context]. URL: <https://filos.lnu.edu.ua> (in Ukrainian).
16. Kolesnyk Ihor (2018). *Nasyllia, viiskovy oboviazok ta viina u buddyzmi* [Violence, Military, Conscripton and

- War in Buddhism]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya: filosofsko-politohichni studii*. Vypusk 20. P. 53–59. URL: <https://filos.lnu.edu.ua> (in Ukrainian).
17. Li Khunchzhy. *Chzhuan Falun. Obertannia Falun* [Zhuan Falun. Falun Gong]. URL: https://uk.falundafa.org/books/ZhuanFalun/zfl_03.htm (in Ukrainian).
  18. Martin Vilyam Fergus. *Chetyre Shaga k Prosheniyyu Moshnyj sposob dlya dostizheniya svobody, schastya i uspeha* [Four Steps to Forgiveness A powerful way to achieve freedom, happiness and success]. URL: <https://globalforgivenessinitiative.com/user/pages/download/Chietyrie-Shagha-k-Proshchienii-Viliam-Fierghus-Martin.pdf>. (in Russian).
  19. *Muzhchyl Oleh Volodymyrovych* [Muzhchyl Oleg Volodymyrovych]. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Muzhchyl_Oleh_Volodymyrovych (in Ukrainian).
  20. Otroshchenko I.V. (2003). *Buddysty v Ukraini* [Buddysty v Ukraini]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy: T.1:A-V*. K: V-vo «Naukova dumka». URL: https://www.history.org.ua/?termin=Buddysty_Ukraini. (in Ukrainian).
  21. Savchenko O.A. (2010). *Ukrainska sanhkha yaponskoho Ordenu Nippondzan Mokhodzi* [Ukrainian Sangha of the Japanese Order Nipponzan Myohoji]. *Nauka. Relihiia. Suspilstvo*. №2. P. 292–294. (in Ukrainian).
  22. Sarapin O.V. *Bailian-tsziao* [Bailian Jiao]. *Velyka ukrainska entsyklopediia*. URL: <https://vue.gov.ua/> (in Ukrainian).
  23. Terasava Dzyunsej (2001). *V novyj vek bez vojn i nasiliya* [Into a new century without wars and violence]. Doneck: Lebed. 512 p. (in Russian).
  24. Terasava Dzyunsej (2006). *Globalnoe probuzhdenie* [Global awakening]. Doneck: Mahasangga Nippondzan Mohodzi, Kashtan. 448 p. (in Russian).
  25. Terentiev Andrii. *Viina ta buddyzm|Pro|stir* [Buddhists in Ukraine] |Pro|stir. URL: <https://www.prostranstvo.media/>. (in Ukrainian).
  26. Tetiana Talko, Iryna Hrabovska, Svitlana Kahamlyk (2022). *Projav antytotalitarnykh tendentsii v relihiinomu zhytti suchasnoi Ukrainy (na prykladi neorelihiinoho rukhu Falunhun)* [The manifestation of anti-totalitarian tendencies in the religious life of modern Ukraine (on the example of the neo-religious movement Falun Gong)]. *Ukrainoznavchyyi almanakh*. №30. P. 120–127. (in Ukrainian).
  27. Uilber K. *Chetvertyi povorot: Perspektyvy intehralnogo buddyzmu* [The Fourth Turning: Perspectives on Integral Buddhism]. URL: <https://www.prostranstvo.media> (in Ukrainian).
  28. «Ukrainci zakhyschaliut svoju zemliu»: verkhovnyi lama Kalmykii vystupyv iz krytykoiu viiny [“Ukrainians are defending their land”: the supreme lama of Kalmykia criticized the war]. 03.10.2022. URL: <https://www.ukrinform.ua> (in Ukrainian).
  29. Iarosh O. (2018). *Problema svobody u skhidnykh filosofiiakh: teoretychni ta ekzystentsiini vymiry* [The problem of freedom in Eastern philosophies: theoretical and existential dimensions]. *Filosofska dumka*. №4. P. 6–20. (in Ukrainian).
  30. Burbea P. (2014). *Seeing That Frees: Meditations on Emptiness and Dependent Arising*. Troubador Publishing Ltd. 464 p.
  31. Dai Y. (2019). *The White Lotus War: Rebellion and Suppression in Late Imperial China*. Seattle: University of Washington Press. 664 p.
  32. Grabovska Iryna, Talko Tetiana, Vlasova Tetiana (2020). New religions as the postsecular epiphenomenon of globalization in the contemporary Ukrainian society. *HTS Teologiese Studies / Theological Studies*. Vol 76. No 1. 6 pages 2020-02-24. URL: <https://hts.org.za/index.php/hts>
  33. Grabovska Iryna, Talko Tetiana, Vlasova Tetiana (2023). New Religions as Reflaction of the Contemporary Ukrainian Society. *Research Aspects in Arts and Social Studies*. Vol.7/Red.Prof. Ana Pedro, Departament of Education, University of Aveiro, Aveiro, Portugal. BP International. P. 41–54. URL: <https://www.bookpi.org/bookstore/product/research-aspects-in-arts-and-social-studies-vol-7/>
  34. Iryna Grabovska, Tetiana Talko, Svitlana Kahamlyk, Maryna Honcharenko, Yuliia Sierova (2021). Political Ideas Presented by Leaders of the “New Generation” Charismatic Movement Regarding the Formation of Postsecular Trends in Ukraine. *Wisdom*. Vol. 17 No. 1: 1-2021. P. 96–110. URL: <https://www.wisdomperiodical.com/index.php/wisdom/issue/current>
  35. Iryna Grabovska, Tatyana Talko, Svitlana Kahamlyk (2022). The phenomenon of Falun Gong in the context of development of anti-totalitarian tendencies in religious culture of Ukrainians *Philosophy, Economics and Law Review*. №2. P. 24–36. URL: https://phelr.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/2_2/PHELRL_4_25-36.pdf;
  36. *The Warrior's Meditation: The Best-Kept Secret in Self-Improvement, Cognitive Enhancement, and Emotional Regulation, Taught by a Master of Four Samurai Arts (Total Embodiment Method TEM)* Kindle Edition Shinkaikan Body Mind Spirit LLC (2 Jan. 2020).